

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عقاید خاص شیعه

استاد: حجت الاسلام و المسلمین دکتر فرمانیان

آموزشیار: حجت الاسلام و المسلمین رضایی

مقدمه

در درس گذشته به تبیین تغییر گرایش اهل سنت در تقویت محبت اهل بیت و تثبیت ولایت حضرت علی (ع) به عنوان خلیفه چهارم پرداخته شد. اما عثمانی‌ها در مناطق مختلف جهان اسلام به مخالفت با این عقیده پرداختند تا اینکه دو حکومت شیعی آل بویه در ایران و فاطمیان در مصر شکل گرفت و به طور جدی به مقابله با جریان عثمان‌گری پرداخت.

در این درس به تأثیرات این دو حکومت در گسترش محبت اهل بیت و تلاش جریان‌های مخالف برای احیاء عثمانی‌گری خواهیم پرداخت.

تأثیر آل بویه و فاطمیان در قرن چهارم در گسترش محبت اهل بیت

در قرن چهارم با ظهور آل بویه شیعی در بغداد امکانات بیشتری برای شیعیان و علمای شیعه فراهم شد تا بتوانند به ترویج فضائل اهل بیت بپردازند. با این حال در این دوره اهل حدیث بغداد به تقابل عملی با شیعیان پرداختند؛ برای مثال گفته شده است که سنیان ناصبی در مسجد منصور بغداد مانع از آن شدند که ابن قادسی (از علمای آن عصر) به نقل فضائل اهل بیت بپردازد و به همین دلیل وی به مسجد برآثا در محله شیعه نشین کرخ رفت و فضائل اهل بیت را در آنجا بیان کرد.^۱

آیین‌های مذهبی شیعیان نیز برای نخستین بار در همین دوران بروز و ظهور اجتماعی پیدا کرد؛ برای مثال می‌توان به برگزاری جشن عید غدیر و عزاداری دهه محرم اشاره کرد. اهل حدیث بغداد نیز در مقابل این دو آیین، جشن یوم الغار (روزی که پیامبر و ابوبکر در غار مخفی شدند) و عزاداری برای مصعب بن زبیر (که گفته می‌شود در هفدهم محرم کشته شده است) را احیا کردند.^۲

در همین دوره در بخش دیگری از جهان اسلام (مصر) فاطمیان که شیعیان اسماعیلی بودند، قدرت را به دست گرفتند. آنها برخلاف آل بویه حتی حاضر نشدند مشروعیت خلفای عباسی را بپذیرند. چندی نگذشت که آنها بخش بسیاری از شمال آفریقا را تحت سلطه خود درآوردند.^۳ فاطمیان نیز به احیای مراسم عزاداری عاشورا، هرچند با شدت کمتری از آنچه در بغداد بود، پرداختند. شعارهای فاطمیان شیعی بود و در همه موارد در کنار «محمد رسول الله» عبارت «علی ولی الله» گفته می‌شد.^۴

در هر حال دولت آل بویه با ظهور سلجوقیان در ۴۴۰ هجری قمری و دولت فاطمیان با ظهور صلاح الدین ایوبی در سال ۵۶۵ هجری قمری از بین رفت. صلاح الدین ایوبی «حی علی خیر العمل» را در اذان ممنوع کرد و به سرکوب شیعیان مصر پرداخت. وی همچنین با دعوت از علمای سنی و سپردن مناصب علمی و تبلیغی به آنها بر ضد شیعه تبلیغ کرد.^۵

در هر حال اقدامات این دو دولت تا حدودی سبب شد که فضائل اهل بیت با آزادی بیشتری در جهان اسلام نقل شود و عثمانی‌ها فرصت بروز و ظهور چندانی پیدا نکنند و همچنین به تدریج بخشی از این فضائل در کتاب‌های اهل سنت نیز به چشم خورد.

۱. خطیب بغدادی، تاریخ بغداد، بیروت: دارالکتب العلمیة، ج ۸، ص ۱۶-۱۷.

۲. در این باره رک: اطلس تاریخ شیعه، رسول جعفریان، ص ۳۷۷-۳۷۹. وی در این صفحات همچنین به فهرستی از درگیری‌های شیعیان و اهل حدیث بغداد اشاره کرده است.

۳. رک: اطلس شیعه، رسول جعفریان، وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، ص ۵۲۶.

۴. همان، ص ۵۴۰-۵۴۱؛ همچنین درباره چنین مراسمی در دولت فاطمیان رک: جاسم عثمان مرغی، الشیعة فی مصر، ص ۲۲۰-۲۳۰.

۵. رک: اطلس شیعه، رسول جعفریان، ص ۵۴۲؛ همچنین رک: حسین مونس، اطلس تاریخ اسلام، وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، ص ۳۸۹-۳۹۲.

از این دوره به بعد معتزله بغداد که امام علی(ع) را افضل صحابه می دانستند، به شرق جهان اسلام رفته و با ظهور افرادی مانند زمخشری و ابن ابی الحدید به کار خود پایان دادند.^۱ جریان تصوف نیز از حدود قرن ششم به بعد در جهان اسلام بروز و ظهور پیدا کرد. این جریان در تقویت فضائل و محبت اهل بیت در بین اهل سنت تأثیر بسیاری داشته است. در میان متصوفه قرون هفت و هشت چهره‌های علاقه‌مند به اهل بیت و حتی تشیع بسیار بوده است. هرچند صوفیان سعی می‌کردند خودشان را به مذهب خاصی منتسب نکنند؛ ولی از ابراز علاقه به ائمه دوازده‌گانه خودداری نمی‌کرده‌اند. شواهد بسیاری در آثار صوفیان این دوره در این باره وجود دارد. نمونه آن را می‌توان در اشعار کلیات شمس تبریزی مشاهده کرد:

تا صورت و پیوند جهان بود علی بود	تا نقش زمین بود و زمان بود علی بود
چندان که نظر کردم و دیدم به حقیقت	از روی یقین بر همه موجود علی بود...
این کفر نباشد، سخن کفر نه این است	تا هست علی باشد و تا بود علی بود

سلسله‌های تصوف، عمدتاً اهل بیت را سرسلسله طریقت‌های خود معرفی می‌کنند. گذشته از آن تأکید آنان بر بحث ولایت از اشتراکات آنها با شیعیان است. گسترش آنها در این دوره سبب گسترش محبت به اهل بیت در مناطق اسلامی بوده است.^۲

SCO۱: ۸:۴۰

پیدایش تسنن دوازده‌امامی

همان طور که گفتیم علی‌رغم مخالفت حنابله بغداد با تشیع، از قرن پنجم به بعد نقل فضائل اهل بیت با آزادی بیشتری در متون حدیثی و حتی اعتقادی رواج یافت. این حرکت منجر به آزادی محدثان شیعی یا متشیع در بغداد شد و به تدریج با نفوذ بیشتر شیعه در این شهر و نفوذ آنها در امور دیوانی و وزارتی، شدت مخالفت سنیان کم شد. همزمان مذهب اهل حدیث از بین رفت و نگرش اشعری که تعدیل‌یافته مذهب اهل حدیث بود، جای آن را گرفت. از قرن ششم به بعد حتی آثار مستقلی توسط خود اهل سنت درباره فضائل اهل بیت نوشته شد. در میان این آثار کتاب‌هایی را می‌توان یافت که با علاقه هر چه تمام‌تر به اهل بیت و اخبار آنها توجه کرده‌اند. مهم‌تر آنکه در برخی از این کتاب‌ها به فضائل ائمه دوازده‌گانه پرداخته شده است.^۳

این حرکت در ایران نیز مطرح بود و شماری از عالمان متسبب به تصوف به نقل فضائل ائمه اطهار علاقه نشان دادند. نمونه‌ای از این موارد در کتاب *نزهة القلوب و تاریخ گزیده حمدالله مستوفی* قابل مشاهده است. وی در این کتاب نخست به بیان شرح حال سه خلیفه نخست پرداخته و در ادامه زندگی‌نامه امام علی(ع) و امام حسن(ع) بیان کرده

^۱ . درباره معتزله بصره و بغداد و تفاوت آنها رک: رشید الخیون، معتزلة البصرة و البغداد، لندن: دارالحکمة.

^۲ . به طور خاص درباره ارتباط صوفیان با محبت اهل بیت رک: مدخل تصوف در ایران بعد از قرن ششم، دانشنامه جهان اسلام، ص ۳۸۷-۳۸۸.

^۳ . درباره پدیده تسنن دوازده‌امامی رک: رسول جعفریان، تاریخ تشیع در ایران، ص ۸۴۰-۸۵۰.

است و عنوان فصل سوم وی چنین است: «در ذکر تمامی معصومین رضوان الله عليهم اجمعين که حجة الحق على الخلق بودند، مدت امامتشان از رابع صفر سنه تسع و اربعين تا رمضان سنه اربع و ستين و مأتين دويست و پانزده سال و هفت ماه.»^۱ وی در ادامه شرح زندگی عشره مبشره آورده است.

این قبیل افراد نوعی خاص تسنن را با تشیع دوازده امامی تلفیق کرده‌اند. شاید عنوانی مانند تسنن دوازده امامی برای آن مناسب باشد گرچه هیچ گاه چنین اصطلاحی درباره آنان به کار نرفته است.^۲

SCO۲: ۱۴: ۳۶

احیای تفکر سلفی با ظهور ابن تیمیه

مقصود از سلفیه همان کسانی‌اند که خود را به سلف منسوب کرده‌اند. این گروه در قرن چهارم ظهور کرده و از حنبلیان بودند و چنین می‌پنداشتند که تمام آرای آنها به احمد بن حنبل منتهی می‌شود. سلفیه با ظهور ابن تیمیه در قرن هشتم احیا شد و مسائل دیگری نیز بدان افزوده شد.^۳

ابن تیمیه با نوشتن مطالب مختلفی بر ضد شیعه و نفی بسیاری از فضائل ائمه اطهار بار دیگر سعی کرد جریان اهل حدیث و عثمانی‌گری را زنده کند. وی با نوشتن کتابی به نام «منهاج السنة النبویة» به نقد کتاب «منهاج الکرامه فی معرفه الامامة» علامه حلی پرداخت. علامه حلی در کتاب خود به بیان فضائل بسیاری از ائمه (ع) پرداخته و ابن تیمیه در کتاب «منهاج السنة النبویة» سعی می‌کند این فضائل را انکار کند. البته نظرات او در دوران خودش با استقبال چندانی مواجه نشد و پس از او نیز تا قرن دوازدهم پیروان چندانی نیافت.

از قرن دوازدهم هجری با ظهور محمد بن عبدالوهاب در حجاز این اندیشه بار دیگر سربرآورد و با پیوند خوردن تفکر وهابی با قدرت سعودی اندیشه سلفی (از نوع وهابی) در بخشی از جهان اسلام به قدرت رسید. وهابیت در قلع و قمع مخالفان اعتقادی خودشان پرداختند و با بهره‌گیری از قدرت‌های استعماری مانند انگلیس توانستند جایی برای خودشان در جهان اسلام بازکنند. وهابیت نیز همان روند ابن تیمیه را در نفی فضائل اهل بیت ادامه داد.^۴ توجه به این نکته ضروری است که این گرایش جدید و همچنین ابن تیمیه نسبت به اهل بیت اظهار دشمنی نمی‌کردند و به همین دلیل نمی‌توان آنها را ناصبی دانست.

SCO۳: ۲۷: ۲۷

۱. حمدالله مستوفی، تاریخ‌گزیده، تهران: انتشارات امیرکبیر، سال ۱۳۶۲ش، ص ۲۰۷.

۲. درباره تسنن دوازده امامی رک: رسول جعفریان، تاریخ تشیع در ایران، ص ۸۴۰ - ۸۵۰.

۳. درباره سلفیه رک: محمد ابوزهره، تاریخ مذاهب اسلامی، ترجمه علیرضا ایمانی، قم: مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب، ص ۳۱۱ - ۳۴۵.

۴. درباره عقاید وهابیت رک: همان، ص ۳۴۷ - ۳۵۱؛ در درس‌های بعد به عقاید وهابیان به طور مفصل خواهیم پرداخت.

چکیده

۱. با ظهور آل بویه در قرن چهارم هجری، برای نخستین بار آیین‌های مذهبی شیعیان از قبیل برگزاری جشن عیدغدیر و عزاداری دهه محرم بروز پیدا کرده و علنی شد.
۲. فاطمیان که از شیعیان اسماعیلی بودند، پس از به قدرت رسیدن در بخش‌های زیادی از شمال آفریقا در قرن چهارم هجری، منشأ آزادی بیشتری در بیان فضایل اهل بیت (ع) گشتند.
۳. جریان تصوّف در قرن ششم هجری در تقویت و نشر محبت اهل بیت میان اهل سنت تأثیر بسزایی داشتند، به طوری که در این دوره آثار مستقلی توسط خود اهل سنت درباره اهل بیت (ع) نوشته شد.
۴. شماری از عالمان منتسب به تصوّف در ایران، نوع خاصی از تسنن را با تشیع دوازده امامی تلفیق نمودند که اصطلاح «تسنن دوازده امامی» برای آن‌ها مناسب است.
۵. سلفیه گروهی از حنابله هستند که خود را منتسب به سلف می‌دانند.
۶. ابن تیمیه با نوشتن مطالبی بر ضدّ شیعه و نفی بسیاری از فضایل اهل بیت (ع) سعی بر احیاء جریان عثمانی‌گری داشته است.
۷. در قرن دوازده هجری با ظهور محمد بن عبد الوهاب در حجاز اندیشه ابن تیمیه دوباره احیا گشت.
۸. با پیوند خوردن تفکر وهابی با قدرت سعودی، اندیشه سلفی از نوع وهابیت در بخشی از جهان اسلام به قدرت رسیده است.